

Summary

Velykoroda O.M. Classification of legal relationship arising on the basis of the life-maintenance contract. – Article.

The article deals with the classification of life-maintenance contracts into separate types depending on the content of the purchaser's responsibilities; the alienated property; and also the subjective content of the contract. The peculiarities of these types are investigated. Their legal regulation is analyzed, on the basis of which the legislation improvement proposals are set forth.

Key words: life-maintenance contract, classification of legal relationship, alienator, purchaser.

УДК 347.4

М.А. Іваненко

аспірант Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН
України

ПРАВОВА ПРИРОДА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ РЕСТИТУЦІЇ

Постановка проблеми. Досліджуючи питання поняття реституції, особливостей її застосування та функціонування на практиці, досить очевидним стає, що для комплексного розуміння сутності досліджуваного правового явища, необхідно визначити його правову природу та місце в системі інших, схожих за своєю правовою конструкцією, інститутів цивільного права. В даній науковій статті ми не будемо детально зупинятися на питанні співвідношення реституції з іншими інститутами цивільного права, адже основну увагу в даній роботі ми присвятимо саме визначенню поняття реституції та її правової природи.

Стан дослідження. Не зважаючи на досить ґрунтовні наукові праці, в яких висвітлюються питання становлення та розвитку цивільно-правових інституту реституції та його місця в системі суміжних

інститутів цивільного права, проведене нами дослідження визначення правової природи цивільно-правової реституції є вкрай актуальним. Серед науковців, які вивчали проблеми функціонування вказаних вище цивільно-правових інститутів слід виділити Ансон В., Генкін Д.М., Дженкс Е., Калмикова Ю.Х., Макарова О.В., Матвєєв Ю.Г., Скловський К., Тузов Д.О., Цвайгерт К., Кетс Х., Климович А.В., Рабінович Н.В., Рясенцев В.О., Семчик В.І., Солом'яний В.Р., Шахматов В.П., Шкундін З.І., Хейфец Ф.С., Флейшиц Е.А. та інші. Однак, значна кількість наукових публікацій не применшила актуальності досліджуваного питання.

Виклад основного матеріалу. Вбачається, що для формулювання власне визначення реституції, доцільно сперш встановити правову природу даного явища, а отже відповісти на питання: «Що є цивільно-правова реституція?».

Чинне цивільне законодавство (ст.16 ЦК України), в якості можливих способів захисту цивільних прав і інтересів називає, зокрема, визнання правочину недійсним, відновлення становища, яке існувало до порушення тощо. Реституцію в даному випадку слід розглядати саме як обов'язковий наслідок застосування одного, із запропонованих законодавцем, способів захисту порушеного права. В цивілістичній літературі та судовій практиці застосування наслідків недійсного правочину називається саме реституцією. Залежно від того обидві сторони недійсного правочину вчинили дії на його виконання чи лише одна із сторін, розрізняють двосторонню та односторонню реституції. Чинне законодавство (на відміну від ЦК УРСР) не містить вказівки на можливість застосування односторонньої реституції, однак тлумачення окремих норм ЦК України (зокрема тих, які регламентують окремі види договорів) дає підстави стверджувати, що недійсний правочин може бути виконано і лише одним із його учасників, а отже на іншого покладається обов'язок повернути виконане. Застосування реституції не залежить від наявності чи відсутності в діях сторін правочину вини, яка і спричинила визнання його недійсним. Така ознака реституції як «обов'язковість» застосування впливає прямо із закону. Так, ст. 216 ЦК України, положення якої і регламентують досліджуваний нами цивільно-правовий

інститут, не надають учасникам недійсного правочину особисто обрати варіант поведінки – вони зобов’язані повернути один одному все, що вони одержали на виконання недійсного правочину (в тому числі шляхом відшкодування вартості отриманого, якщо повернення його у натурі вже не можливе). Отже, норма про застосування реституції є імперативною і не може піддаватися змінам за домовленістю учасників недійсного правочину. Однак, «імперативність» стосується лише застосування реституції і повернення сторін у попереднє становище, вона не розповсюджується на вимогу щодо відшкодування збитків та моральної шкоди. Тобто, скористатися чи ні правом, передбаченим ч.2 ст.216 ЦК України, залежить виключно від волі особи, якій таких збитків чи школи завдано.

Сучасні наукові джерела, як монографічні видання, так і періодична література, дають нам змогу проаналізувати різні точки зору щодо правової-природи реституції. Так, в сучасній цивілістичній науці склалися три основні точки зору на правову природу реституції. Прибічники першої – (В.П.Шахматов, З.І.Шкундін, Ф.С.Хейфец) розглядають реституцію як безпідставне збагачення та наводять на користь своєї позиції наступні аргументи. Визнання правочину недійсним відбувається саме з моменту вчинення правочину, а отже право на все отримане за таким правочином відсутнє. Таким чином, правовою підставою вилучення майна за недійсним правочином, незалежно від юридичних властивостей майна, є безпідставне набуття або збереження майна.

За іншою точкою зору (Н.В.Рабінович), реституції притаманна подвійна правова природа [1, с.144-152]. Дана правова категорія може бути різновидом як безпідставного збагачення, так і віндикації. На думку, вказаного науковця, визначаючи правову природу (реституції - автор), в кожній конкретній ситуації слід виходити із підстав вилучення майна. Так, якщо конкретна річ є індивідуально-визначеною та вилучається на підставі індикаційного позову, то слід говорити про реституцію як різновид віндикації. У випадку ж з родовими речами та вимогою про повернення безпідставного збагачення слід вести мову про другий

різновид реституції.

Третя позиція (К.Скловський, В.С.Толстой, Д.О.Тузов) щодо правової природи реституції ґрунтується на її виняткових рисах – взаємному характері, притаманності їй рис зобов'язання та посесорності. Остання, в свою чергу, передбачає обов'язок повернути річ особі незалежно від законності та добросовісності володіння нею, а лише в силу самого факту держання речі до моменту визнання правочину недійсним. На відміну від реституції, яка належить до зобов'язальних способів захисту права та спрямована на повернення сторін у недійсному правочині у стан, який існував до встановлення факту недійсності, віндикація є речово-правовим способом захисту порушеного права. Такий спосіб захисту дозволяє власнику майна витребувати його у особи, яка незаконно та безпідставно його тримає. Отже, відповідно до третьої позиції, правовідносини сторін щодо повернення або компенсації одна одній всього, що було ними отримано за недійсним правочином, є зобов'язальними правовідносинами [2, с.120-121].

На думку іншого вченого – Ю.Х.Калмикова, відносити реституційні правовідносини до зобов'язальних категорично недопустимо, адже факт пред'явлення претензій не перетворює учасника такої угоди в кредитора, оскільки повернення у первісний стан досягається не внаслідок вчинення дій боржником, а за допомогою правоохоронних органів [3, с.51]. Наука цивільного права знаходиться у постійному розвитку і на сучасному етапі позиція Ю.Х. Калмикова вже не витримує критики. Цивільні правовідносини, і зобов'язальні в тому числі, повинні реалізовуватися в межах чинного законодавства, норми якого і забезпечують сталий розвиток правовідносин з дотриманням принципів законності, правомірності та добровільності його учасників. Однак законодавцем передбачені випадки, коли учасники цивільного правовідношення або один із них не виконують взятих (або покладених) на себе обов'язків. В такому разі відбувається застосування механізму примусового виконання зобов'язання. Отже, будь-яке цивільне правовідношення, і реституційне зобов'язання тут не виключення, повинно виконуватися або добровільно або примусово. Таким чином, позиція Ю.Х. Калмикова, щодо неможливості віднесення реституції до зобов'язального правовідношення

лише на тій підставі, що воно реалізується не власне його сторонами, а за допомогою правоохоронних органів не є аргументованою.

Суб'єктивні права та обов'язки реалізуються в межах цивільних правовідносин. Зобов'язання, результатом яких є застосування реституції, не є виключенням. Реституційні зобов'язання виникають внаслідок вчинення певних дій за недійсним договором. Тобто існує певне цивільне правовідношення, зміст якого складають права та обов'язки його сторін, в межах яких і реалізується реституційне зобов'язання. Отже, відповідно до точки зору прибічників третьої позиції на правову природу реституції, остання являє собою не що інше як зобов'язання, специфіка якого полягає у моменті його виникнення. Так, як зазначає, Тузов Д.О., обов'язок реституції виникає вже в момент вчинення необхідних дій за недійсним (нікчемним) правочином або в момент набуття рішенням суду про анулювання оспорюваного правочину законної сили, але в жодному разі не в момент висунення претензії або позову про реституцію [4, с.80-81]. Дану тезу вказаний цивіліст обґрунтовує твердженням, що договірних, деліктних, кондикційних зобов'язаннях кредитор не завжди висуває претензію або позов, але це не значить, що у нього відсутнє суб'єктивне право та що він не є кредитором. На нашу думку, слід частково підтримати дану наукову позицію. Вважаємо, що суб'єктивне право на реституцію виникає в учасників цивільного правовідношення з моменту виникнення самого правочину – з часу, коли особа (або обидві) вчинює дії, спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. А ось щодо часу реалізації цього права, то тут пропозиція Тузова Д.О. є досить влучною. Так, якщо недійсність правочину є наявною вже в момент його вчинення, то застосування реституції є цілком можливе саме з цього моменту. У випадку, коли недійсність правочину прямо не впливає із його сутності, а встановлюється судом, то реституційне зобов'язання між учасниками правочину виникає з моменту набуття чинності рішенням суду.

На нашу думку, для того, щоб впевнено наголошувати на зобов'язальній природі реституції, слід проаналізувати визначальні ознаки зобов'язання з позиції їх притаманності власне досліджуваному

нами правовому явищу. Одразу наголосимо, що оскільки поняття зобов'язання, його зміст, елементи, підстави виникнення тощо не є предметом нашого дослідження, то вбачаємо за доцільне лише окреслити ключові (визначальні) положення, які характеризують цивільно-правовий інститут зобов'язання.

Отже, зобов'язання це багатогранне поняття, яке може використовуватися для позначення різних категорій. Так, зобов'язання можна розглядати в якості 1) документа, що видається боржником кредитору; 2) окремого обов'язку; 3) обов'язку, що відповідає правомочностям певної особи; 4) сукупності обов'язків із відповідними правомочностями [5, с. 357].

Харитонов Є.О., Саніахметова Н.О. визначають цивільно-правове зобов'язання як цивільне правовідношення, учасники якого мають права та (або) обов'язки, спрямовані на опосередкування динаміки цивільних відносин: передачу майну, виконання роботи, надання послуг, сплату грошей тощо [5, с. 359]. На думку Стефанчука Р.О., цивільним зобов'язанням є правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [6].

Тузов Д.О. визначає реституційне зобов'язання у вигляді одностороннього правового зв'язку між отримувачем (боржником) та відчужувачем (кредитором), який виникає внаслідок вчинення останнім передавання за недійним правочином [4, с. 137].

Висновки. Отже, враховуючи зазначені визначення поняття зобов'язання, слід погодитися, що реституція, як правова категорія, цілком підпадає під поняття «цивільно-правове зобов'язання». Адже сторони недійсного правочину (або одна із сторін) зобов'язані повернути одна одній все, що вони отримали на виконання такого правочину. Це імперативна норма, яка не надає варіантів вибору поведінки для учасників недійсного правочину. Повертаючись до визначення цивільно-правового зобов'язання, ми можемо побачити, що сторони правочину, недійсність якого і стала причиною застосування реституції, одночасно є і

боржником і кредитором по відношенню один до одного (якщо мова йде про ситуацію, коли обидві сторони вчинили дії, спрямовані на виконання свого обов'язку за недійсним правочином. В тому разі, якщо мова йде про випадок, коли одна із сторін передала «виконання» за правочином, то вона стає кредитором и має право вимагати у іншої сторони – боржника повернення переданого).

Література

1. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия / Н.В.Рабинович. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1960. – 171 с.
2. Толстой В.С. Понятие обязательства по советскому гражданскому праву // Учен. зап. ВЮЗИ. Вып. 19./ В.С.Толстой. – М., 1971. – С.102-121.
3. Калмыков Ю.Х. Принцип всемерной охраны социалистической собственности в гражданском праве. / Ю.Х.Калмыков. – Саратов: Изд- во Саратовского ун-та, 1987. – 216 с.
4. Тузов Д.О. Реституция в гражданском праве. Дисс. на соиск. уч. степени к.ю.н. / Д.О.Тузов. – Томск, 1999. – 211 с.
5. Цивільне право України : Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.
6. Стефанчук Р.О. Цивільне право України : Навчальний посібник / Р.О. Стефанчук. – К.: Прецедент, 2005. – 448 с.

Анотація

Іваненко М.А. Правова природа цивільно-правової реституції. – Стаття.

Дана наукова стаття присвячена розгляду питання визначення правової природи реституції, встановленню її місця в системі схожих за своєю правовою конструкцією інститутів цивільного права. Здійснивши дослідження за обраною проблематикою, автор дійшов висновку про зобов'язальний характер реституції. Цивільно-правова реституція за своєю правовою природою є зобов'язанням, зміст якого полягає в обов'язку учасників недійсного правочину вчинити дії, спрямовані на відновлення свого попереднього становища.

Ключові слова: реституція, цивільно-правове зобов'язання, суб'єктивні права та обов'язки, зміст реституційного зобов'язання, зобов'язальна природа реституції.

Аннотация

Иваненко М.А. Правовая природа гражданско-правовой реституции. – Статья.

Данная научная статья посвящена рассмотрению вопроса определения правовой природы реституции и ее места в системе похожих, по своей правовой конструкции институтов гражданского права. Осуществив исследование по выбранной проблематике, автор пришел к выводу об обязательственном характере реституции. Гражданско-правовая реституция по своей правовой природе является обязательством, сущность которого состоит в обязанности участников недействительной сделки совершить действия, направленные на восстановление своего предыдущего положения.

Ключевые слова: реституция, гражданско-правовое обязательство, субъективные права и обязанности, содержание реституционного обязательства, обязательственная природа реституции.

Summary

Ivanenko M.A. The legal nature of the civil-law restitution. - Article.

This article is devoted to the investigation of the legal nature of the civil-law restitution. Also article considers the question of the place of restitution in a system of similar legal structure in civil law of Ukraine. The rights and responsibilities that define the essence of the obligations arise as a result of improper conduct of the parties of the deal, which was invalid. The situation of the various scientific sources were analyzed in this article, also we generalized different views of the modern lawyers on the problem of the definition of place of the restitution among ways of protecting civil rights.

Key words: the restitution, civil-law liability, personal rights and obligations, the content of the obligation of the restitution, the obligation nature of the restitution.

УДК 341.9

Н.В. Погорецька

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри міжнародного права
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

**«РОЗЩЕПЛЕННЯ СТАТУТУ» У МІЖНАРОДНОМУ
ПРИВАТНОМУ ПРАВІ**